

ALVAR KÖYÜ (EFE HAZRETLERİ) CAMİİ
ALVAR VILLAGE (EFE HAZRETLERİ) MOSQUE
MUHAMMET LÜTFÜ KINDİĞİLİ

Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Dr., *Ataturk University, Faculty of Fine Arts Basic Education Department*
muhammet.kindigili@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3000-3635>

Atıf / Citation

Kindigili, M. L. 2020. "Alvar Köyü (Efe Hazretleri) Camii". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*
- *Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 261-279

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü- *Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi- *Received Date* : 12.01.2020
Kabul Tarihi- *Accepted Date* : 15.05.2020
Yayın Tarihi- *Date Published* : 31.05.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4348>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-68, Mayıs - *May* 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

ALVAR KÖYÜ (EFE HAZRETLERİ) CAMİİ ALVAR VILLAGE (EFE HAZRETLERİ) MOSQUE

MUHAMMET LÜTFÜ KINDIĞILI

Öz

Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı olan ve son yasal düzenlemelerle birlikte mahalle statüsü alan Alvar Köyü, Erzurum'un manevi ikliminin şekillenmesinde 19. ve 20. yüzyıllarda ön plana çıkan Hâce Muhammed Lütfi ile özdeşleşmiştir. 1939 yılına kadar 24 yıl burada imam olarak görev yapan Hâce Muhammed Lütfi, zamanla daha çok Alvarlı Efe olarak anılmaya başlamıştır. İnsanın ve mekânın birlikte zikredildiği bu köyün camisi de Efe Hazretleri ismiyle günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. 19. yüzyılda inşa edilen, 1912 yılında onarılan ve bitişiğindeki medrese ile küçük bir külliye görünümü alan bu cami, ahşap direkli ve tavanlı camilerin temsilcilerindedir. Planda görülen ve erken dönemlerden itibaren izlenebilen geleneğin devamına karşılık mihrap ve minarenin şerefe altındaki sade süsleme öğeleri dışında oldukça sade bir mimariye sahip olan cami, monografik bir tanıtımın ötesinde Erzurum ve çevresinde ortaya koymaya çalıştığımız ahşap direkli ve tavanlı cami mimari geleneğinin geç dönem temsilcilerinden birisi olarak bu çalışmada incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Pasinler, Alvar, Efe Hazretleri, Cami

Abstract

Alvar located in Pasinler, Erzurum obtain a right to be a district by the recent legislative regulations. Alvar Village is famous for the person called Hâce Muhammed Lutfi who played a significant role in the formation of the spiritual atmosphere of Erzurum during the 19th and 20th centuries. Hâce Muhammed Lutfi rather known as Alvarlı Efe worked for 24 years as an imam in this district until the year of 1939. The mosque of this district called Efe Hazretleri provided the aforementioned of human-place togetherness has maintained its existence until today. This mosque was built in the 19th century. It was restored in 1912. It became almost an Islamic-Ottoman social complex. The mosque is an example of wooden roofed mosques with wooden posts. The mosque has a very basic architecture except for the simple ornaments on the mihrab and minaret though it is possible to trace the tradition since the early periods as it is shown in the plan. Besides the monographic introduction of the mosque, this article analyzes it by considering the fact that the mosque is a distinguished example of late-period wooden roofed mosques with wooden posts in Erzurum and its surrounding.

Key Words: Erzurum, Pasinler, Alvar, Efe Hazretleri, Mosque

Structured Abstract

This article introduced the mosque and the madrasah that Alvarlı Efe, who played a significant role in the formation and the continuation of the spiritual atmosphere of the district which is almost secluded and located in the northeast of Anatolia, worked for more than a quarter of a century. Alvar located in Pasinler, Erzurum obtain a right to be a district by the recent legislative regulations, is identified with the Hacı Muhammed Lütfi (Alvarlı Efe) who contributed to the formation of the Sufistic life in Erzurum during the 19th and 20th centuries. Alvar village located in Pasinler is 47 km from city center and 8 km from the town center. Alvar is one of the strategical locations of Pasinler district and therefore its history has developed in parallel with the Pasinler district.

The mosque of this district called Efe Hazretleri provided the aforementioned human-place togetherness has maintained its existence until today.

This mosque was built in the 19th century. It was extended in the 20th century and with the adjacent madrasah it became almost an Islamic-Ottoman social complex. The mosque is a late period example of wooden roofed mosques with wooden posts.

The mosque has a very basic architecture except for the simple ornaments on the mihrab and minaret though it is possible to trace the tradition as it is shown in the plan since the early periods of Islam. The simple ornaments on the building may indicate the regional implementation. By the completion of our study regarding Pasinler and its surrounding, it would be possible to evaluate the identification and general characterization of this kind of architectural example with local colors.

Efe Hazretleri mosque has a madrasah on the east side of the mosque and it is still in good condition and be able to be used today located the east side of the new mosque built in the village square. There are two inscriptions inside the mosque. One is on the West wall of the mosque and the other is on the wooden roof.

It is possible to understand from the first inscription that the mosque probably built in the 18-19th century was restored and extended in 1330H/1912. The Alvar people probably transformed the old mosque into a madrasah in this process.

The second inscription on the North end of the center of the wooden roof informs that Pırzade Muhammed from Kindığı (Altınbaşak) village paid for the restoration. However the inscription does not include the details about the restoration but considering the climatical condition of the region, it is still possible to argue that this second restoration must have been related to the refurbishment of the wooden roof as the roof was covered with clay in the past.

There is another madrasah on the west side of the mosque. There was no information about the building date of this madrasah. It was understood from the plan of the building and the aforementioned inscription that the madrasah used to be the first mosque before the extension of the building in 1912. This part of the building was started to be used as madrasah when Efe Hazretleri resided at the village in 1918. It might be estimated that between the years 1912-1918 Quran course was performed in the building.

Alvar Village Efe Hazretleri Mosque was built with a wooden roof and wooden posts. It has an almost square plan. Its size is 11.44 X 10.43. The mosque had generally simple decoration in terms of ornaments except for the center of the wooden roof and the recesses on the mihrab.

While the recesses on the mihrab have more local taste, the ornaments on the roof show the western period (Late Ottoman) characteristics. In Anatolia, Islamic art was influenced by the western style since the 18th century especially for architectural ornaments. The western styles classified as Baroque, Rokoko, Ampir, and Eclectic were influential especially on ornaments in this period.

This kind of implementation of western styles in Anatolian architecture started in the capital city and then expanded to the most part of the Anatolia. There was no dominant style or unity in terms of ornament rather it was identified that there were regional interpretations of these styles in the implementation of the decorative parts of the buildings. The "S" and "C" curvy shapes forming the composition on the roof of the Efe Hazretleri Mosque reflects the before mentioned baroque characteristics of the westernization period.

Accordingly, straight moldings under the minaret balcony reflect the characteristics of the same period.

Baroque ornaments were used many of the religious and civil architecture in Erzurum. However, it would be reasonable to group these baroque implementations under the title of regional implementations in the westernization period.

This mosque which is the subject of this article and critically introduced in the study is a late period example of wooden roofed with wooden posts mosques in Erzurum and its surroundings.

The archetypes of this architectural plan implemented by Muslim Turks in Anatolia date backs to the early years of Islam. The very typical example of this kind of plan was implemented in the building of Mescid-i Nebevi that Hz Muhammed (SAV) worked in person during its construction which was sponsored by Fustat Amr İbnü'l-As.

Oburdan and Kurut mosques, Hive Mescid-i Cuma from Karahanlılar, and Aras'ül-Felek mosque from Gazneniler were built according to this architectural plan. Along with this plan, Muslim Turks have also maintained to use their previous plans therefore it might be claimed that wooden roofed with wooden posts mosques in Anatolia are the distinguished heritage for the World Architectural history left by Muslim Turks.

Konya Sahip Ata Mosque (1258), Beyşehir Eşrefoğlu Mosque (1299), Ankara Hacı İvaz Mosque, Candaroğlu Mahmut Bey Mosque in Kasabaköy, Kastamonu (1366) Ankara Arslanhane Mosque (1290) were some of the first examples of this plan in Anatolia. It is possible to naturally observe the closest examples of Efe Hazretleri Mosque in terms of plan, architecture, and ornament in Erzurum for a long-running study dealing with wooden roofed with wooden posts mosques in Erzurum and its surroundings. The examples referred to in the conclusion can be observed from the 16th century to the 20th century.

Giriş

Mutasavvıf, şair ve Milli Mücadele dönemindeki kimliğiyle 20. yüzyıldan itibaren Erzurum ve çevresinde etkisi görülen Muhammed Lutfi Efendi(Alvarlı Efe), genelde Erzurum ve Pasinler ile olduğu kadar özelde son imamlık ve müderrislik görevlerini ifa ettiği Alvar ile özdeşleşmiştir. Kendisi gibi bir mutasavvıf olan Hâce Hüseyin Efe'nin oğlu olan Muhammed Lutfi Efendi, H.1285/M.1868 yılında Erzurum'un Pasinler (Hasankale) İlçesi'ne bağlı Kındığı (Altınbaşak) Köyü'nde dünyaya gelmiş ve H. 28 Receb-i Şerif 1376 / M. 12 Mart 1956 tarihinde vefat etmiştir (Lutfi, 2011, 655; Kıyıcı, 1989, 552; Kutlu, 2006, 68). Bu yayın ile bölgenin manevi ikliminin inşasında ve devam ettirilmesinde en önde gelen simalarından biri olan Efe Hazretleri'nin çeyrek asra yakın bir süreçte görev yaptığı caminin ve medresenin tanıtımı yapılmıştır.

Alvar Köyü, Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı ve il merkezine 47, ilçe merkezine ise 8 kilometre mesafede bulunan bir köydür. Kuzeydoğusunda Pasinler, güneyinde Bulkasım Köyü, güneybatısında Yukarı Çakmak, Örtüzü ve Ağcalar Köyü, doğusunda Altınbaşak Köyü, batısında Meşeyolu ve Kaldırım Düzü, güneydoğusunda Otlukkapı Köyü ile komşu olan Alvar Köyü, yaklaşık 3113.7 ha yüzölçümü ile ilçenin en büyük köylerinden birisidir. Alvar 1935'de 24225, 1960'da 909, 2000'de 3121, 2015'de 1082, 2016'da 1036, 2017'de 971 ve 2018'de 928 nüfusa sahiptir¹. Pasin Ovası'nın önemli stratejik noktalarından olan Alvar'ın tarihi, bağlı olduğu Pasinler ile doğal olarak paralel seyretmektedir. MÖ 3000'lerden itibaren başlatılan ilçe tarihi özellikle Ortaçağ'da İpekyolu'nun Anadolu'daki önemli kavşaklarının birisi olmasıyla ve coğrafi, jeostratejik ve jeopolitik önemiyle ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber gelişen Dünya şartlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak Alvar'da günümüzde göç verme sorunuyla karşı karşıya kalmıştır².

Alvar Köyü (Efe Hazretleri) Camii

Doğusundaki bir medrese ile bugün varlığını koruyan ve kullanılabilir haldeki Efe Hazretleri Camii, Alvar'ın köy meydanındaki yeni caminin doğusunda yer almaktadır (Foto. 1).

Camide harimin batı beden duvarının minber ile medrese girişi arasında kalan bölümünde ve ahşap tavanında olmak üzere iki yazıtı mevcuttur. Her satırında ikişer kartuş içerisinde olmak üzere 7 satırlık ilk kitabenin Latin Harfleri ile karşılığı şu şekildedir Foto. 2):

¹ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

² Pasinler ve Alvar tarihi ve coğrafyası için bk.: Çidem ÜNAL, Pasinler İlçesinin Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994; Yasin Topaloğlu, "Eskiçağ'da Pasin Ovası", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, Kars 2009, 245-266; Ömer Subaşı, Pasinler (V-XVI. Yüzyıllar), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010; Ümit Kılıç, XIX. Yüzyılın İlk Yarılarında Pasinler ve Köylerinin Demografik ve İskân Yapısı, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 42, Erzurum 2010, 241-257

Foto. 1: Efe Hazretleri Camii Güneybatı Yönden Genel Görüntüsü

Foto. 2: Caminin Onarım Kitabesi

جلوه گاه عارفین روضه دار السلام	سجده گاه عابدين درگه رب انام
برج ايوان سعادت اولدی بو علی مقام	مشرق نور هدايت مالجاء اهل نياز
ليد روحن رحمتله صبح و شام	گرچه بانيسنی بلمدی (انك) اهل زمان
اهل الوار ايلر توسيع و ترميم تمام	هم غرابه مشرف اولمشدی مرور دوران اله
فيض حق جاري اوله انده الی يوم القيام	بر مبارك جامع اولدی هم مشرف بر مکان
کم خلوص قلب اله خيراته ايلر لر دوام	شاد اوله لطفکله يا رب اهل الوار دائما
ايلدم تحرير و ترقيمن علی وفق المرام	سال تارخن بيان قيلدم نظم رضا رقم ۱۳۳۰
SECDEGÂH-I ÂBİDİN DERGEH-İ RABB-Ü ENAM	CİLVEGÂH-I ÂRİFİN RAVZA-I DARU'S-SELÂM
MEŞRIK-I NÛR-I HİDÂYET MELCE-İ EHL-İ NİYAZ	BURC-İ EYVÂN-İ SAÂDET OLDU BU ÂLİ MEKÂN
GERÇİ BANISİNİ BİLMEDİ EHL-İ ZAMÂN	LİD RÛHUN RAHMETLE SUBH Ü ŞÂM
HEM GURÂBA MÜŞERREF OLMUŞDI MURÛRİ DEVRAN İLE	EHL-İ ALVAR EYLER (?) TEVSİ' Ü TERMİMİ TAMAM
BİR MÛBÂREK CAMİİ OLDİ HEM MÜŞERREF BİR MEKÂN	FEYZİ HAKK CÂRİ OLA ANDA İLÂ YEVMİ'L-KİYAM
ŞÂD OLA LÛTFUNLA YA RABB EHL-İ ALVAR DÂİMA	KİM HULÛS-İ KALB İLE HAYRATA EYLERLER DEVÂM
SÂL-İ TÂRİHİN BEYÂN KILDIM NAZM-İ RIZA RAKAM 1330	EYLEDİM TAHRİR ÜTERKİMİN <u>ALÂ</u> VEFKI'L-MERÂM

Bu kitabeden 1330 H/1912 M yılında, muhtemelen 18.-19. yüzyıldan kalmış olan eski caminin Alvar halkı tarafından onarıldığı ve genişletildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu müdahalenin Efe Hazretlerinin Alvar'daki ikametinden önce olduğu da anlaşılmaktadır. Anılan tarihlerde Efe Hazretlerinin Dinarkom / Murat Geldi Köyü'nde görev yaptığı kaynaklardan çıkarılan bilgiler arasındadır³. Köy halkı, ilk caminin bugün medrese olarak bilinen mekânın olduğunu büyüklerinden öğrendiklerini ifade etmektedir⁴.

Ahşap tavanın orta bölümünün kuzey yöndeki eteğinde yer alan ve tarihsiz olan tek satırlık ikinci yazıtta ise “*Kındığı Karyesi Sükkânından Pîrî Zâde Muhammed Bin Muhammed*” ifadesi yer almaktadır⁵. Buradan hareketle örtünün ya da caminin bir bölümünün Kındığı (Altınbaşak) Köyü'nden Muhammed adında biri tarafından yenilediği anlaşılmaktadır (Foto. 2). Bu müdahalenin kapsamı, yazıtta belirtilmediği için tam olarak bilinmemektedir. Bölgenin iklim şartları göz önüne alındığında geçmişte toprak dam örtülü olan ahşap tavanın yenilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

³ Efe Hazretlerinin hayatı için bk.: Hâce Muhammed Lütfü, Hülâsatü'l-Hakayık ve Mektubât-ı Hâce Muhammed Lütfü, İstanbul 1974, 1980, 1996, 2006, 2013; Kutlu, H., Hâce Muhammed Lütfü (Efe Hazretleri) Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, İstanbul, 2006; Kutlu, H., Hâce Muhammed Lütfü (Alvarlı Efe) Hayatı, Uluslararası Hâce Muhammed Lütfü (Alvarlı Efe) Sempozyumu 25-26 Nisan 2013, Erzurum, 2013

⁴ Bu bilgi Efe Hazretlerinin torunlarından Hüseyin Mazlumoğlu'ndan öğrenilmiştir.

⁵ Pîrî zâde olarak anılan aile günümüzde de Kındığı (Altınbaşak) Köyü'nde devam edegelen bir ailedir.

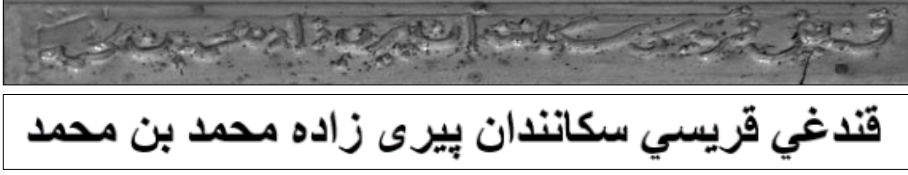
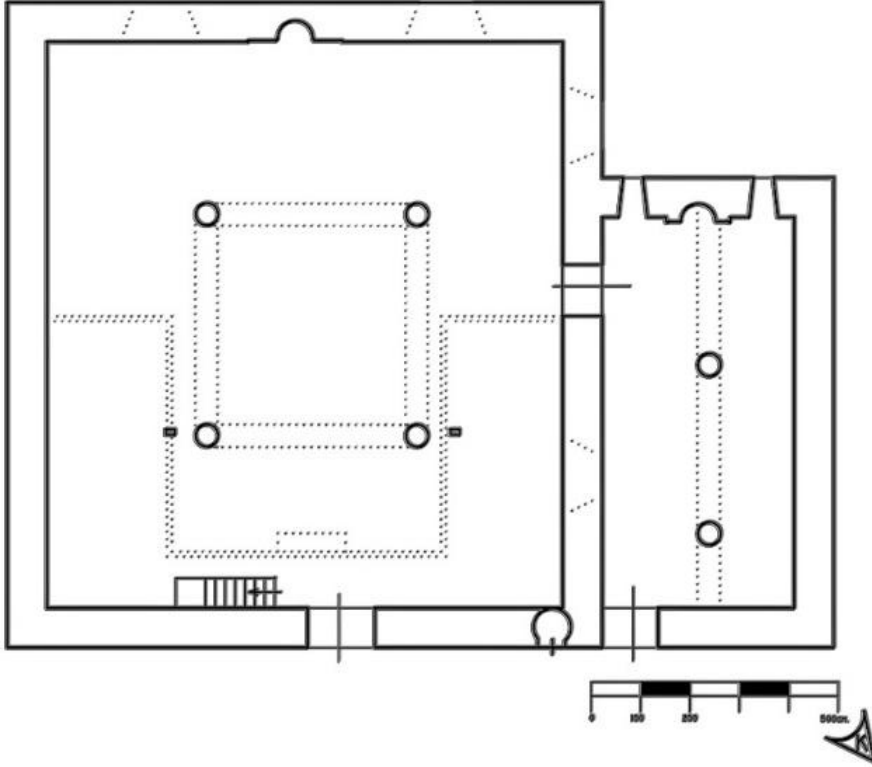

Foto. 2: Ahşap Tavandaki İkinci Yazıt

Cami, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak 11.44 x 10.43 m ölçülerinde kare planlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 1). Kuzey-güney doğrultusundaki bir alana kurulmuş olan camiye kuzey beden duvarı ortasına açılan bir kapı ile girilmektedir (Foto. 3). Yuvarlak kemerli, 2.20 m yüksekliğinde ve 1.36 m genişliğindeki bu kapıdan sonra ulaşılan harimin ahşap tavanı ortada bağımsız 4 ahşap direğe, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur⁶ (Foto. 4). Ahşap direklerin üzerinde konsol şeklinde başlıklar kullanılmıştır.

Çiz. 1: Efe Hazretleri Camii Planı

⁶ Taşıyıcıların beden duvarlarına ve birbirlerine olan mesafeleri şu şekildedir: Taşıyıcılardan güneydoğudaki doğu duvarına 3.04 m, güney duvarına 3.06 m, güneybatıdaki taşıyıcıya 3.61 m, kuzeydoğudaki taşıyıcıya ise 4.19 m mesafededir. Harimin güneybatısındaki taşıyıcı güney duvara 3.07 m, batı duvara 3.05 m, kuzeybatıdaki taşıyıcıya ise 4.18 m uzaklıktadır. Kuzeydoğudaki taşıyıcı doğu duvarına 3.04 m, kuzey duvarına 3.49 m, kuzeybatıdaki taşıyıcıya 3.66 m, Kuzeybatıdaki taşıyıcı ise batı duvarına 3.05 m, kuzey duvarına 3.49 m mesafededir.

Foto. 3: Harim Giriş Dıştan ve İçten Görüntüsü

Foto. 4: Harim

Harimde bağımsız 4 taşıyıcının birbirlerine ahşap kirişler ile bağlanmasıyla üst örtüde ortada kare bir alan elde edilmiştir. Bu alanın dört yanında doğuda ve batıda kuzey-güney doğrultusunda, kuzey ve güneyde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bölümler elde edilmiştir. Bu uygulama ile caminin üst örtüsü beş bölümlü hale getirilmiştir (Foto. 5). Harimin orta alanda zeminden tavana olan yüksekliği orta alanda 5.83 m'dir.

Foto. 5: Ahşap Örtüden Bir Görünüş

Harimin kuzeyindeki mahfil (Foto. 6), örtüyü taşıyan bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeydekiler ile bu taşıyıcılardan kuzey doğudakine 0.54 m, kuzeybatıdakine ise 0.56 m mesafedeki 0.18 x 0.11 m ölçülerindeki iki adet ahşap taşıyıcı üzerine oturtulmuştur. Mahfil kuzeyde ahşap kirişlerinin beden duvarı içerisine gömülmesiyle, doğu ve batı yönde ise çok sık görülmeyen bir uygulamayla duvar konsollarına oturtulmuştur. Mahfile harimin girişinden hemen sonra görülen ahşap merdivenle ulaşılır. Mahfilin batısındaki açıklıkla da minareye çıkılabilmektedir.

Foto. 6: Mahfil

Kible duvarı ortasında açılan yarım yuvarlak planlı mihrap nişinin derinliği 0.37 m, genişliği ise 0.75 m'dir (Foto. 7, Çiz. 2). Harimin güneybatı köşesindeki ahşap minberin aynalık ve süpürgelik bölümleri içleri boş panolarla bölümlendirilmiştir. Minber, günümüzde beyaz renkteki yağlı boya ile boyanmıştır (Foto. 8, Çiz. 3).

Foto. 7, Çiz. 2: Mihrap

Foto. 8, Çiz. 3: Minber

Harimi aydınlatmak için dikdörtgen çerçeveli mazgal pencereler kullanılmıştır. Güneyde mihrabın sağında ve solunda olmak üzere iki, harimin doğusunda ise bir mazgal pencere açılmıştır. Doğu beden duvarı bu yöndeki evlerin varlığı sebebiyle sağır bırakılmıştır (Foto. 9).

Foto. 9: Mazgal Pencere

Caminin kuzeyine 21 yüzyılda doğuda 3.36 m, batıda 3.98 m ve kuzeyde 18.98 m ölçülerinde bir son cemaat yeri ilave edilmiştir (Foto 10). Caminin kuzeybatı köşesinde kuzey ve batı beden duvarlarının kesiştiği yerde kaidesi beden duvarından faydalanılarak inşa edilen minare bulunmaktadır (Foto. 11). Silindirik gövdeli, tek şerefeli kesme taş minarenin Kaide bölümü çatı seviyesinde köşelerde pahlanarak sekizgen pabuçluğa dönüştürülmüştür. Minareye hem son cemaat yeri içerisinde harim girişinin 3.35 m batısındaki girişten hem de harimde mahfilin batısında kalan girişten çıkılabilmektedir. Gövde içerisindeki kesme taş malzemeli helezonik merdivenle şerife altı bölümü Barok üslup özelliğinde silmelerle dolgulanmış olan şerefeye çıkılır. Şerife korkulukları sade bırakılmıştır. Petek bölümünün üzerini kapatan külah yakın tarihte yenilenmiştir. Oldukça bodur bir görüntü veren bu külahın yerinde orijinalde daha konik bir görüntüye sahip bir külahın olduğu düşünülebilir.

Foto. 10: İlave Edilen Son Cemaat Yeri

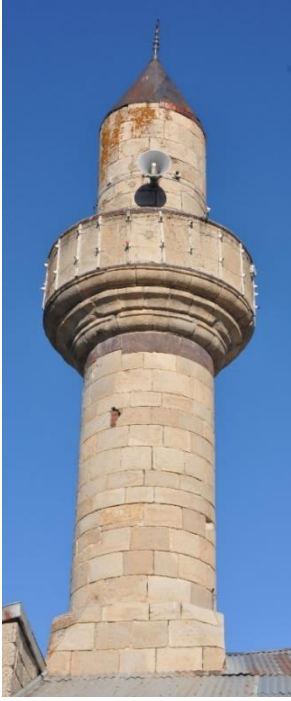

Foto. 11: Minare

Caminin süslemesi harimin ahşap tavanında ve mihrabında görülmektedir. Bu alanlar dışında bir süsleme söz konusu değildir. Ahşap tavanın yanlardaki bölümlere göre daha yüksek tutulmuş olan orta bölümünde kuzey-güney yönünde içleri “S” ve “C” kıvrımlarıyla oluşturulmuş sarmaşık motiflerinden meydana gelen üç şerit ve aynı kompozisyonda bu alanı dört yönden çeviren bordürler görülmektedir. Bu süslemeler şerefe altındaki silmeler ile birlikte camide görülen Barok özelliklerdendir. Ancak, Batılılaşma Dönemi özelliği gösteren bu uygulamaları yerel ustaların yaptığı bölgesel unsurlar içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Orta bölümün yan yüzeylerinde altta eşkenar dörtgenler üstte ise aynı motifin yarım kalmış hali uygulanmıştır (Foto. 12, Çiz. 4). Bu yüzeylerden kuzyedekinde yukarıda da bahsedildiği üzere caminin ikinci yazıtı yer alır. Caminin süsleme anlamında bahsedilebileceğimiz ikinci hususu mihrabıdır. Kavsarasındaki üç sıra sade mukarnas dizileri ve nişin iki yanındaki kaval silmelerden meydana getirilen bordürler mihrap ve çevresindeki bezemeye dair uygulamalar olarak görülür. Caminin dış cephelerinde oldukça sade bir görüntüye sahiptir.

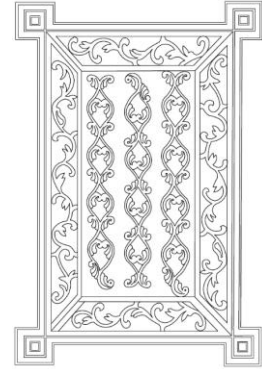
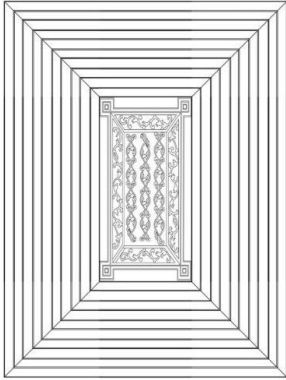
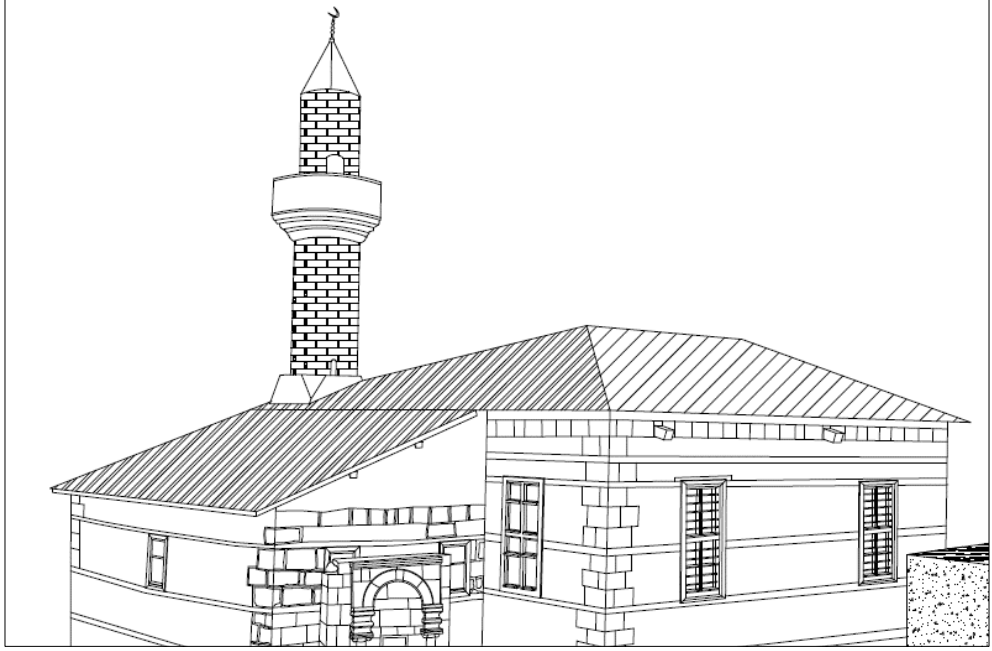

Foto. 12, Çiz. 4: Tavan ve Süslemesinden Detay

Cami, beden duvarlarının köşelerinde, kapı pencere açıklıklarının çevresinde ve mihrabında kesmetaş, beden duvarlarına moloztaş ve üst örtüde ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Caminin toprak damı yakın tarihte kırma çatı ile kapatılmıştır (Çiz. 5).

Çiz. 5: Cami Dış Görünüşü

Caminin batısında bir de medrese yer almaktadır. Medresenin yapım tarihine dair herhangi bir yazıt yoktur. Cami ile medrese planlarındaki dilatasyon izlerinden hareketle iki yapının farklı dönemlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Mimari farklılıklar da bu görüşü desteklemektedir. İlk olarak cami olarak kullanılan bu bölüm 1912 M. tarihindeki genişletme sonrasında hangi fonksiyonla kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Efe Hazretleri'nin Alvar'da bulunduğu dönemde medrese olarak kullandığı da bilinmektedir. Doğuda 8.60 m, batıda 8.87 m, güneyde 4.10 m ve kuzeyde 4.36 m ölçülerinde olan medreseye caminin hariminde batı beden duvarındaki 1.04 m genişliğe sahip açıklıktan ve kuzeydeki 1.13 m genişliğindeki girişten ulaşılabilir. Medrese zemini harimden 0.51 m daha yüksek tutulmuştur. Mekânın üzeri ahşap bir tavanla kapatılmıştır. Örtü ortada bağımsız iki ahşap direkle, diğer yönlerde doğrudan beden duvarlarıyla taşınmaktadır. Güney yöndeki ahşap taşıyıcı güney duvara 2.54 m, doğu duvara 1.94 m, batı duvara 2.38 m ve kuzeydeki taşıyıcıya 3.18 m mesafededir. Kuzeydeki taşıyıcı ise doğu duvara 1.93 m, batı duvara 2.44 m ve kuzey duvara 2.90 m mesafededir. Medresenin güney duvar ortasında iki yanda kaval silmelerden meydana gelen bordürlerle sınırlandırılan yarım yuvarlak planlı bir de mihrap nişi bulunmaktadır. 0.69 m genişliğinde ve 0.34 m derinliğindeki nişin kavsarası da boş bırakılarak oldukça sade bir görünüm verilmiştir. Mihrabın iki yanında ve batı yönde açılan üç mazgal pencere ile mekân aydınlatılmaya çalışılmıştır. Medrese cami de olduğu gibi beden duvarlarının köşelerinde, kapı pencere açıklıklarının çevresinde ve mihrabında kesmetaş, beden duvarlarına moloztaş ve üst örtüde ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiş olup toprak damı sonraki yıllarda kırma çatı ile kapatılmıştır (Foto. 13-14, Çiz. 6).

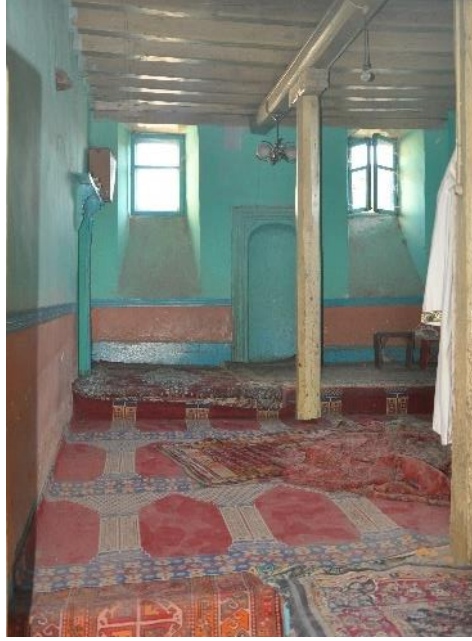

Foto. 13: Medrese

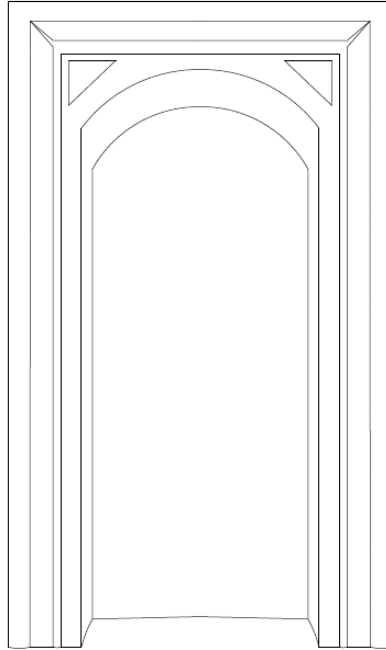

Foto. 14, Çiz. 6: Medresenin Mihrap Nişi

Sonuç

Çalışma konusu olarak seçilen ve tanıtılan Alvar Köyü Efe Hazretleri Camii, Anadolu'nun hemen her yerinde görülebilen ahşap direkli ve tavanlı camilerin Erzurum ve çe çevresindeki geç tarihli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman Türklerin Anadolu'ya getirdikleri ve bölgesel özelliklerine göre farklılık gösteren bu plan tipinin ilk örneklerini İslamiyet'in ilk yıllarına kadar indirebilmek mümkündür. Medine de bizzat İslam peygamberi Hz. Muhammed (SAV)'in de inşasına katıldığı Mescid-i Nebevi, VII. Yüzyıldan Fustat Amr İbnü'l-As tarafından yaptırılan cami Erken İslam Döneminin en bilindik örnekleridir. Karahanlılar'dan Oburdan ve Kurut Camileri, Hive Mescid-i Cuması ve Gaznelilerden Aras'ül-Felek Camii Müslüman Türklerin bu planda inşa ettirdikleri yapılandıdır. Anadolu'da da daha önce kullandıkları planı devam ettiren Müslüman Türkler, günümüze dek ahşap direkli ve tavanlı camileri Dünya mimarlık tarihine en nadide örnekleri olarak miras bırakmışlardır. Konya Sahip Ata Camii (1258), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299), Ankara Hacı İvaz Camii, Kastamonu Kasabaköy'de ki Candaroğlu Mahmut Bey Camii (1366), Ankara Arslanhane Camii (1290), Ankara Mukaddem Camii (17-18. yüzyıl), Ayaş Şeyh Muhiddin Camii (17-18. yüzyıl), Ankara Ramazan Şemseddin Camii (17-18. yüzyıl), Ağaç Ayak Camii (1705) ve Leblebici Camii (1713) bu plan tipinin Anadolu'daki temsilcilerinden bazılarıdır⁷.

Erzurum ve çevresinde ahşap direkli camilerin konu edildiği uzun soluklu bir çalışmanın ilk adımlarından birini meydana getiren Efe Hazretleri Camii'nin en yakın örnekleri doğal olarak Erzurum'da bulmak mümkündür. Bu camiler şunlardır: Ali Paşa Camii (1569-1570), Kadana Camii (1571), Kemhan Cami (1605), Ayas Paşa Camii (16. yüzyıl), Hacı Cuma Camii (1630), Gürcü Mehmed Paşa Camii (1648), Yukarı Mumcu Camii (1655), Yegenaga Camii (1661), Cedit Camii (1670), Kasım Paşa Camii (1667), Veyis Efendi Camii (1701), Yukarı Habib Efendi Camii (1702), İhmal (Topçuoğlu) Camii (1715), Şafiiler (Şabakhane) Camii (18. yüzyılın ilk çeyreği), Tahta Camii (1738), Zeynel Camii (1748), Molla Kaya Camii (1753), Kırmacı Cami (Ahmetağa) (1771), Köse Ömer Ağa Camii (1771), Mehdi Efendi (Sıvırcık) Camii (1795), Aşağı Habib Efendi Camii (18. yüzyıl), Aşağı Mumcu Camii (18. yüzyıl), Çırçır Cami (18. yüzyıl), Çortan Mescidi I (18.yüzyıl), Çortan Mescidi II (Kâbe Şeyh Mescidi) (18. yüzyıl) Emir Şeyh Camii (18. yüzyıl), Kavak Camii

⁷ Ahşap direkli ve tavanlı camiler için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara, 1971, s. 98-101; Y. Önge, "Selçuklular ve Beyliklerde Ahşap Tavan", *Atatürk Konferansları V*, Ankara, 1971, s. 75; A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütünlü Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 179-186; R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, Ankara, 1973, s. 8; O. Aslanapa, *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara, 1991, s. 332; Z. Köşklü, *I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993, s. 179; G. Öney, *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara, 1998, s. 10-11; C.E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, s. 436; Muhammet Lütfü Kındığılı, Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009; Muhammet Lütfü Kındığılı, *Ortaçağ'dan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum, 2015; Muhammet Lütfü Kındığılı, "Erzurum-Aşkale Güllüdere (Pırtın) Köyü'nden Ahşap Direkli Bir Cami Örneği", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 64, Erzurum, 2019, 303-312.

(18. yüzyıl), Esat Paşa Camii (1830-1836), Mahmudiye Camii (1842), Karaköse Camii (19. yüzyıl sonları) ve Taş (Karakullukçu) Camii (20. yüzyıl başları).⁸

Efe Hazretleri Camii, ahşap tavanının orta bölümü ve mihrap nişleri dışında anıldığı zâta nazire edercesine genel olarak oldukça sade bir örnektir. Mihrap nişlerindeki süslemeler daha çok bölgesel bir üslupta görülürken tavan süslemesi Batılılaşma (Geç Osmanlı) Dönemi içerisinde kalan bir uygulama olarak görülür. Anadolu İslam Sanatında 18. yüzyıldan itibaren daha çok mimari süslemede ağırlıklı olmak üzere Batılı özellikler görülmeye başlanmıştır (Arık, 1999: 423; Gürsoy, 2015, 147). Barok, Rokoko, Ampir ve Eklektik (karma) üsluplar olarak tasnif edilen bu dönemde Batılı etkiler daha çok süslemede kendilerini hissettirmişlerdir. Bu türden uygulamalar başkent ve çevresinden başlayarak Anadolu'ya yayılmıştır. Özellikle süslemelerde genel bir üslup birliğinden ziyade bölgesel yorumlamaların varlığı dikkat çekicidir (Atasoy, 1985: 81; Kuban, 1995: 134; Eyice, 2002: 287-288; Köşklü 2005: 101-116; Hatipoğlu, 2007: 154, 158; Gürsoy, 2015, 147). Efe Hazretleri Camii tavanındaki “S” ve “C” kıvrımlarıyla meydana getirilen kompozisyon, yukarıda belirtilen Batılılaşma Döneminin Barok özellikleri arasında kendine yer bulur. Aynı dönem özelliği olarak minarenin şerefe altındaki düz silmeler de zikredilebilir. Barok süslemeler Erzurum da hem dini hem de sivil mimari birçok örnekte kendisini göstermektedir⁹.

İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren takip edilebilen bir cami plan tipi olan ahşap direkli camilerin 19.-20. yüzyılda geç bir örneği olarak karşımıza çıkan Efe Hazretleri Camii, hem bizzat Efe Hazretleriyle ilişkili olması hem de oldukça yalın bir mimariye sahip olmasına rağmen yaklaşık on beş asırlık bir sürekliliği yansıtmasıyla dikkat çekicidir. Pasinler ve çevresinde yaptığımız araştırmaların son bulmasıyla bu türden örneklerin bölge içerisinde kimliklendirilmesi ve yöresel özelliklerin bir bütün olarak değerlendirilmesi de mümkün olacaktır.

⁸ Erzurum'daki ahşap direkli ve tavanlı camiler için bk.: İ.H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960; H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara, 1989; A. Tekerli, *Erzurum Ahşap Destekli ve Ahşap Tavanlı Camiler*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayımlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum, 2002; H. Yurttaş- H. Özkan-Z. Köşklü VD., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara, 2008.

⁹ Bk.: Z. Köşklü-M. L. Kındıgılı, “Geleneksel Erzurum Evlerine Bir Örnek: Yaşar İkizler Evi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 63, Erzurum, 2018, 685-704; Z. Köşklü, M. L. Kındıgılı, “*Geleneksel Erzurum Evlerinde Süsleme*”, Osmanlı Hakimiyetinin 500. Ve Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum Sempozyumu, Erzurum, 2018, 202-226

Kaynaklar

- Arik, Rüçhan. (1973). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii* Ankara
- Arik, Rüçhan. (1999). "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, XI, 423-435
- Aslanapa, Oktay. (1991). *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara
- Atasoy, Nurhan. (1985). *17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı*, İstanbul
- Eyice, Semavi. (2002). "Batı Sanat Akımlarının Değıştirdiğı Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler*, S. XV, 284-308.
- Gündoğdu, Hamza. (1989). "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara
- Hâce Muhammed Lütfü (1974-2011). *Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektubât-ı Hâce Muhammed Lütfü*. İstanbul.
- Hatipoğlu, Oktay. (2007). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem işi Tezyinatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kindiğılı, Muhammet Lütfü. (2009). *Divriğı ve Çevresindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Kindiğılı, Muhammet Lütfü. (2015). *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum
- Kindiğılı, Muhammet Lütfü. (2019), "Erzurum-Aşkale Güllüdere (Purtın) Köyü'nden Ahşap Direkli Bir Cami Örneğı", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 64, Erzurum, 303-312
- Kıyıcı, S. (1989). "Alvarlı Muhammed Lütfü Efe". *DİA*, (II, 552). İstanbul
- Konyalı, İ.H. (1960). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960
- Köşklü, Zerrin. (193). *I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum,
- Köşklü, Zerrin. (2005). *Eski Erzurum Evlerinde Taş Süsleme*, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Erzurum. 34, 101-116
- Kuban, Doğan. (1995). *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul
- Kuran, Aptullah. (1972). "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara. 179-186
- Kutlu, H. (2006). *Hâce Muhammed Lütfü (Efe Hazretleri) Hayâtı, Şahsiyeti ve Eserleri*. İstanbul
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*. Ankara.
- Öney, G. (1988). *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara
- Önge, Y. (1971). "Selçuklular ve Beyliklerde Ahşap Tavan", *Atatürk Konferansları V*. Ankara
- Tekerli, A. (2002). *Erzurum Ahşap Destekli ve Ahşap Tavanlı Camiler*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayımlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum
- Topaloğlu, Y. (2009). "Eskiçağ'da Pasin Ovası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, Kars, 245-266;

- Yurttaş, H.-Özkan, H.-Köşklü, Z.-VD. (2008). *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara
- Z. Köşklü, M. L. Kındığılı, “*Geleneksel Erzurum Evlerinde Süsleme*”, Osmanlı Hâkimiyetinin 500. Ve Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum Sempozyumu, Erzurum, 2018, 202-226
- Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, *Geleneksel Erzurum Evlerine Bir Örnek: Yaşar İkizler Evi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 63, Erzurum, 2018, 685-704.

